

AKCENTSKE VARIANTE

II

Razširjenost metatonije v genitivu, lokativu in instrumentalu plurala akutiranih samostalnikov moškega spola je po narečjih in v govoru izobražencev različna. Nakazani so vzroki za opuščanje metatonije in relativna kronologija tega opuščanja v posameznih sklonih. S tem so pojasnjene tudi dvojnice pri tonemskem naglaševanju teh sklonov v slovenskem knjižnem jeziku.

The metatony of accent in the genitive, locative, and instrumental case, plural, of acuted masculine nouns is variously spread both in different dialects and in the speech of educated people. Reasons for the dropping of metatony are put forward, as well as the relative chronology of the dropping in the individual cases is presented. This provides also an explanation for the doublets in the tonemic accentuation of these cases in the Slovene literary language.

Ena od pomembnih variantnosti je tudi možnost različne intonacije v genitivu, lokativu in instrumentalu plurala akutiranih samostalnikov moškega spola.

Podatki o intonaciji v teh sklonih niso enotni. V genitivu plurala navajajo oblike brez metatonije: *brátov* (v začetku Valjavec¹, Šuman², Svane³) in z metatonijo: *brâtov* (Škrabec⁴, pozneje Valjavec⁵, Breznik⁶, Ramovš⁷, de Bray⁸); v lokativu in instrumentalu plurala pa oblike z

¹ Rad JAZU XLVIII, 1879, 131 in za druge podobne zglede še str. 132, 141, 148, 150, 153, 155, 157, 158-9, 163-4, 166, 168.

² Slovenska slovnica za srednje šole 1884, 20 (zglede *meč*), 26.

³ Grammatik der slowenischen Schriftsprache, Kopenhagen 1958, str. 32 (zglede *prst*), 37 (*hlev*), 39 (*cigan*).

⁴ Cv. XIV, 1895, 1b, 10d (zglede *greh*, *kovač*), 12c-d.

⁵ Rad JAZU CXXXII, 1897, 158. (Sprememba pač pod Škrabčevim vplivom.)

⁶ Slovenska slovnica 1916, 71 (zglede *jelen*), ⁴ 1934, 78 (zglede *rak*).

⁷ SR III, 1950, 19; SR IV, 1951, 157.

⁸ Guide to the Slavonic Languages 1951, 389 (zglede *rak*).

metatonijo (Škrabec⁹, Šuman², Valjavec^{1, 5}, Breznik⁶, Ramovš¹⁰, de Bray⁸, Svane⁹). Za sedanji knjižni jezik velja¹¹, da je v teh sklonih tonemska alternacija fakultativna (pri tipu *brät* so gen., loc., in instr. pl. akutirani ali cirkumfektirani, pri tipu *kováč, národ*, tj. z dolgim akutom v nom. sg., pa akutirani ali tudi cirkumfektirani).

Vzrok za fakultativnost intonacijskih alternacij v današnjem knjižnem jeziku je tudi pri teh sklonih mešanje v govoru izobražencev. To pa je pogojeno z različno močno razširjenim metatonijskim novim cirkumfleksom v slovenskih dialektih in pa z opuščanjem metatonij v kultiviranem govoru ob odpravljanju moderne vokalne redukcije ali ob zamenjavanju narečnih končnic s knjižnimi (npr. z *brätam* > z *brati* ipd.).

Medtem ko je pri opisnih deležnikih ženskega spola (obravnavano v članku Akcentske variante I¹²) metatonija — če izvezemo primere ob odpravljanju vokalne redukcije — verjetno še vedno v razširjanju, se v omenjenih sklonih moških akutiranih samostalnikov tudi še v zadnjem času verjetno izgublja.¹³

Razširjenost metatonij v genitivu, lokativu in instrumentalu plurala se v dialektih ne pokriva. Najmanj je metatonija razširjena v genitivu plurala. Omejena je v glavnem na dolenjske ter obsoške in beneške govore. Približno teritorialno razporejenost oblik *brátov* : *brätov* kaže skica. Tu naj bo navedenega še nekaj gradiva¹⁴: *brätrou* (Podklošter¹⁵,

⁹ Cv. XIV, 1895, 1b, 10d (zgleđ *greh, kováč*).

¹⁰ Za lokativ plurala SR III, 1950, 19.

¹¹ Rigler, JiS XI, 1966, 26-27. Slovar slovenskega knjižnega jezika I, 1970, LI-LII.

¹² Glej SR XVIII, 1970, 5-15.

¹³ Seveda ne povsod. Ponekod je dovolj močna, da prodira še v dativ plurala. To se zgodi zlasti tam, kjer je v dativu končnica *-im*, ki je bodisi po vplivu lokativnega *-ix* ali pa iz instrumentala, kjer je lahko kombinirana iz stare končnice *-i + mi* (eventualno tudi iz *-mi* > *-m̃* > *-əm* in po vplivu *-ix* > *-im*). V enem ali v drugem primeru se navadno z vplivom končnice prenese v dativ tudi lokativna oz. instrumentalna intonacija. V večini dolenjsčine je npr. akutirana intonacija v dativu plurala vezana na končnico *-am*, cirkumfektirana na *-im* (*-əm*): *brátam* (Raščica¹⁷, Sv. Gregor¹⁷, Ribnica¹⁷, Dolenja vas pri Ribnici¹⁷, Struge¹⁷); *brátam* in *brätam*, instr. je *brät* in *brätam* (Ig¹⁷); *brätim* (Hrastje pri Grosupljem¹⁸, Muljava¹⁷); *brätam* (Ambrus¹⁷, Zagradec¹⁷, Žužemberk¹⁷, Dobrnič¹⁷) itd.

¹⁴ Iz gradiva za SLA sem za gen. pl. lahko uporabil v glavnem samo primer *brat* (kolikor ima tudi ta zapisano vso sklanjatev). Le deloma sem včasih lahko upošteval tudi substantivizirano obliko *starši*. Ta primer je manj zanesljiv, ker je nastal iz pridevnika in se včasih razlikuje po sklanjatvi (zlasti

Rekarja ves¹⁵); *brátrou* (Podravlje¹⁶); *brátrou* (Kostanje¹⁶, Čahorče¹⁶); *brátrou*, *práhou*, *ráqou*, *sosédou*, *woíexou*, toda arhaični brezkončniški gen. pl. *woíix* (Št. Jakob¹⁷); *brátru* (Hodišče¹⁶, Sveče¹⁶); *brátrou* (Slov. Plajberk¹⁶);²² *brátiu* (Sele¹⁶, Tinje¹⁶); *brótrou* (Kneža¹⁶); *brátoū* (Rinkole¹⁶, Vidra ves¹⁶); *brátoū* (Pliberk¹⁶);²² *brátru*, toda arh. gen. pl. *ariāx* (Ukve¹⁶); *brátre* s končnico *-e* v gen. pl. (Viskorša¹⁶); *brátru* (Matajur¹⁶, Jeronišče¹⁶, Dreka¹⁶, Ošne¹⁶, Robidišča¹⁶); *brātu*, *pârkju* »parkljev«, *matoxírju* »netopirjev« (Podbela¹⁸); *brátru* in *brātu* (Log pod Mangartom¹⁷); *brátru* (Trenta¹⁷); *brátu* (Kobarid¹⁶);²³ *brātu* (Livek¹⁶); *brātu*, *kuvâču* (Jezerca pri Drežnici¹⁷); *brâtaū* (Čiginj¹⁸, Zatoľmin¹⁸); *brátoū* (Rateče¹⁶); *brâtaū* (Kranjska gora¹⁸); *brátoū*, *fántou*, *gréjxou*, *kuvâčou*, *pískrou* (Dovje¹⁷); *brátoū*, *gwántou*, *soséidou*, *pórstou* (Mojstrana¹⁷); *brátoū* (Srednja vas¹⁶, Breg pri Zasipu¹⁸, Radovljica¹⁸, Tržič¹⁶, Lom pri Tržiču¹⁸, Ljubno¹⁸, Preddvor¹⁶, Kokra¹⁸, Cerklje¹⁶, Primskovo pri Kranju¹⁸, Godič pri Kamniku¹⁷, Črna pri Kamniku¹⁸); *brátoū* (Selca¹⁶); *brátoū* (Stražišče¹⁸, Breg pri Kranju¹⁸); *brátoū* (Šenčur¹⁸, Smlednik¹⁸); *brâtō* (Reteče¹⁸); *brātu* (Zg. Senica pri Medvodah¹⁸); *brátoū*, *gréxou* (Verje pri Medvodah¹⁷); *brátoū*, *grêxou* (Gameljnc^{17, 18}); *brátoū*, *fántou*, *grêxou* (Mengeš¹⁹, Domžale¹⁹); *brātu* (Dolsko¹⁸); *brátoū*, *fántou* (Laze¹⁷); *brátoū*, *lónceū*, *lóncoū* (Črnuče¹⁷); *brátoū* (Dobrova¹⁶); *brátoū* (Horjul¹⁶); *brátō* (Vrhnika¹⁸); *brátoū* (Vrhnika¹⁷); *brátoū* (Vnanje gorice^{18, 20}); *brátoū* (Logatec¹⁶); *brátoū* (Borovnica¹⁷); *brâtō* (Rakitna¹⁷); *brātu* (Begunje pri Cerknici¹⁷, Cerknica¹⁸, Lipsenj pri Cerknici¹⁸); *brātu* (Vrhnika pri Ložu¹⁸); *brātu* (Nova vas na Blokah¹⁷, Dolenja vas pri Ribnici¹⁷); *brātu*, *fântu*, *grâixu*, *sosâidu*, *kovâču* (Ribnica¹⁷); *brātu* (Sv. Gregor¹⁷, Raščica¹⁷, Ig¹⁷, Hrastje pri Grosupljem¹⁸); *brátoū* (Rudnik¹⁷, Studenec²⁰, Janče²⁰); *brátoū*, *fántou*, *grêxou*, redko tudi *brátoū* (Sostro¹⁷); *brātu* (Zg. Brezovo pri Višnji gori¹⁸, Muljava¹⁷, Ambrus¹⁷, Žužemberk¹⁷, Dobrnič¹⁷, Mirna¹⁷, Št. Rupert¹⁸); *brâtū*^u (Mokronog¹⁷); *brātu* (Novo mesto¹⁸); *brâtōf* (Stari trg ob Kolpi¹⁶); *brâtōf* (Predgrad ob Kolpi¹⁸); *brâtōf* (Dra-

pogosto v dativu); večkrat pa beseda tudi ni najbolj domača ali pa ima drugačno akcentuacijo.

¹⁵ Gradivo iz zbirke za SLA; zapisal I. Grafenauer.

¹⁶ Gradivo iz zbirke za SLA; zapisal T. Logar.

¹⁷ Gradivo iz zbirke za SLA in drugo narečno gradivo; zapisal J. Rigler.

¹⁸ Gradivo iz zbirke za SLA; zapisali študentje slavistike (domačini).

¹⁹ Gradivo, ki mi ga je posredoval J. Toporišič.

²⁰ Gradivo iz zbirke za SLA; zapisal V. Nartnik.

²¹ Gradivo iz zbirke za SLA; zapisal R. Kolarič.

²² Na tem področju metatonirana oblika sicer nekoliko izstopa, vendar, ker zapisovalec v svojem govoru nima metatonije, je verjetno zapis pravilen.

²³ Čudna intonacija za to področje; morda gre za napako pri zapisu.

gatuš¹⁶); *brâtof* (Dragovanja vas¹⁸, Golek pri Dragatušu¹⁸, Sela pri Dragatušu¹⁷).

Na področju brez intonacijskih razlik se na tistem delu, kjer je akut zgodaj podaljšan, ne da ugotoviti, kakšno je bilo stanje pred izgubo intonacij, razen v moščanskem govoru pri Brežicah¹⁹ (na skrajnem jugovzhodu Štajerske), kjer je cirkumfleks skrajšan in kaže sedanje razmerje *brâtje* (nom. pl.) : *brâtuſ*^{23a} na nekdanje *brâtje* : *brâtoov*. Tam pa, kjer se je akut pozno podaljšal, se da iz refleksov jata ugotoviti nekdanjo intonacijo. Vendar mi ostanki metatonij s tega področja niso znani. Je pa tudi popolnoma razumljivo, da se metatonija tod ni ohranila, saj bi se lahko ohranjala le v zelo redkih primerih z *č*²⁴ in morebiti v primerih z novoakutiranim *e* in *o*, če bi se ti primeri dovolj zgodaj uravnali po staroakutiranih, da bi dobili refleks zgodaj podaljšanih *e* in *o*; to pa ni preveč verjetno, saj npr. dolenjščina tudi nima takšnih refleksov. Za ozemlje s pozno podaljšanim akutom prim.: *urîxo* gen. pl.²⁵ in z novoakutiranim *e* *jelîno* (Zafošt pri Slovenski Bistrici¹⁷).²⁶ Metatonirane oblike pa so skoraj povsem izgubljene tudi na ozemlju, ki akuta še ni podaljšalo, čeprav so tu možnosti za ohranitev enake kot na področjih z intonacijskimi opozicijami, samo da je tu razlika v kvantiteti, tam pa v intonaciji. Prav izjemni so zapisi, kjer je na brezintonacijskem ozemlju z nepodaljšanim akutom v genitivu plurala dolžina: *brâtof* (Adlešiči¹⁶); *brâtuſ* (Górica v Prekmurju¹⁸);²⁷ drugod imajo kračino: *brâtof* (Griblje¹⁸); *brâtoŭ* (Preloka¹⁶); *brâtû* (Preloka¹⁸); *brâtof* (Grm pri Podzemlju¹⁸); *brâtoſ* (Miklavž pri Ormožu²¹); *brâtof*, *krâjof*, *prâgof* (Videm ob Ščavnici¹⁷); *brâtuſ*^{23a}, *urêxuf*, *dêdêkuf* (Gomilice¹⁷); *brâtoſ*^{23a} (Križevci

^{23a} *â* je kratek in naglašen. Zaradi težav s tiskom je moral ostati brez akcentskega znamenja.

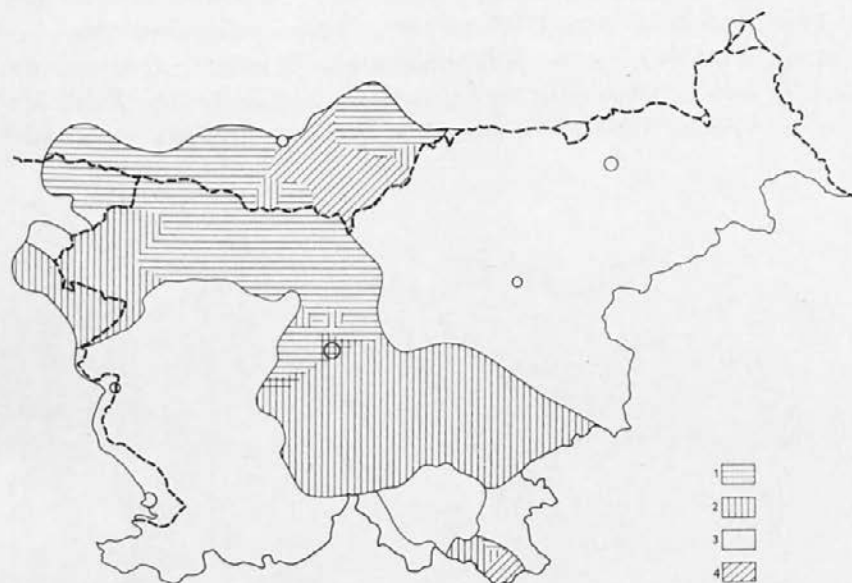
²⁴ Niti pri ženski *a*-jevski sklanjatvi se v gen. pl. ni ohranila metatonija, čeprav je tam več primerov z *č*. Prim.: *smrîka smrîk* ali *smurîka smurîk*, *strîxa strîx*, *pîna pîn*, *plîva plîŭ* (Zafošt pri Slovenski Bistrici¹⁷); *smrîeka smrîek* (Luče¹⁷).

²⁵ Enako je na tem področju s pozno podaljšanim akutom tudi v lokativu in instrumentalu: *urîxax*, *urîxami* (Zafošt¹⁷). Metatonirane oblike bi se glasile **urâîxo*, **urâîxax*, **urâîxami*.

²⁶ Drugih primerov z jatom nimam; *sosed* ima v Zafoštu vseskozi akcent na prvem zlogu, *ded* pa ima vseskozi posplošen vokalizem iz nominativa singulara.

²⁷ Kot dubletna možnost je navedena metatonirana oblika tudi v gradivu iz Nedeljice¹⁸ v Prekmurju: *brâtuſ* in *brâtuſ*^{23a}, vendar je v gradivu samo *stârîšuf*^{23a}.

v Prekmurju¹⁶, Gornji Petrovci¹⁸). Oblika *brâtof* (Markovci¹⁶) je podaljšana v zadnjem času, na kar kaže *â*, kajti za staro dolžino bi bil *a*.

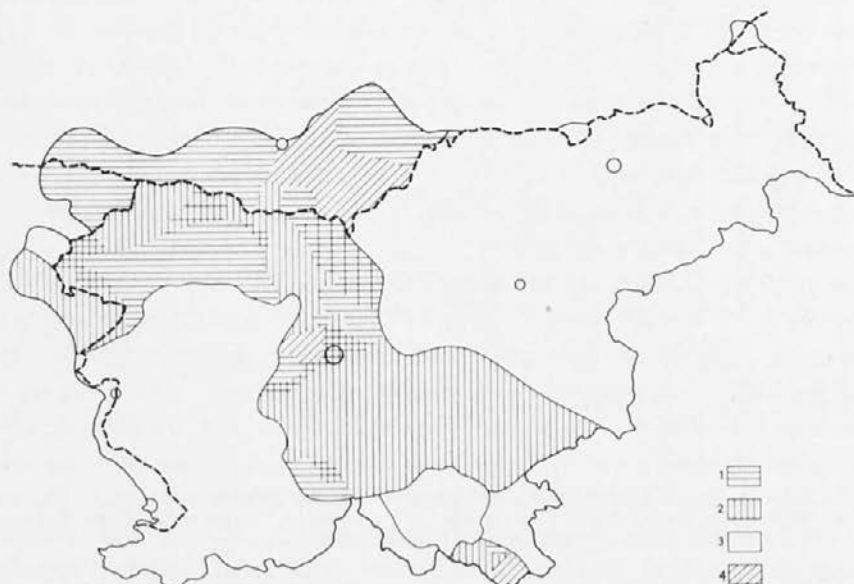

Metatonija v genitivu plurala; tip bratov

1 področje brez metatonije; 2 področje z metatonijo; 3 področje brez intonacijskih opozicij; 4 ni podatkov

Bolj razširjena je metatonija v lokativu in instrumentalu plurala. Vendar se razširjenost metatonij teritorialno tudi v teh dveh sklonih povsem ne pokriva. Na Koroškem je več metatonije v instrumentalu, prav tako v Posočju in na skrajnem zahodnem robu dolenjskega dialekta pri Ložu. Na Gorenjskem pa se metatonija najde nekoliko pogosteje v lokativu kot v instrumentalu. Čeprav kake močne povezave med metatonijo in določenimi končnicami ni, je vendarle mogoče opaziti, da se metatonija bolj izgublja tam, kjer so tudi končnice zamenjane; to se pravi bolj tam, kjer imajo npr. končnice *-ax*, *-amí*, kot tam, kjer so končnice *-ěx*, *-i* (pa tudi *-mí*, *-imi*). Približna razširjenost obeh pojavov je spet prikazana na skicah (da bi določil popolnoma točne meje pri tem lokalno spreminjajočem se pojavu, za zdaj ni mogoče, pa tudi spremembe so lahko že od človeka do človeka). Tu še nekaj gradiva: *brátrax*, *brátrame* (Podklošter¹⁵, Rekarja ves¹⁵); *brátrax*, *brátrama* (Podravlje¹⁶); *brátrax*, *brátrama* (Kostanje¹⁶); *brátrax*, *brátrama* (Št. Jakob¹⁷); *brátrax*, *brátrima* (Hodiše¹⁶); *brátrax*, *brátrima* in *brá-*

trima (Čahorče¹⁶); *brátrax, biátrima* (Sveče¹⁶); *brátiax, brátrima* (Slov. Plajberk¹⁶); *brátrax, brátriam* (Sele¹⁶, Tinje¹⁶); *brótrax, brótriam* (Kneža¹⁶); *brátex, brátami* (Rinkole¹⁶, Vidra ves¹⁶, Pliberk¹⁶); *brátrax, brátre* (Ukve¹⁶); *brátrax, brátre* (Viskorša¹⁶); *brátrax, brátrami* (Matajur¹⁶); *brátrex, brátri* (Jeronišče¹⁶); *brátrax, brátmi* (Dreka¹⁶); *brátrax*, instrumental je enak lokativu (Ošne¹⁶); *brátrax, brátax, brátrə* (Robidišča¹⁶); *brátex, brátax, párkjax, matoxírjax, púxax, petelínax, brát, párkji*,

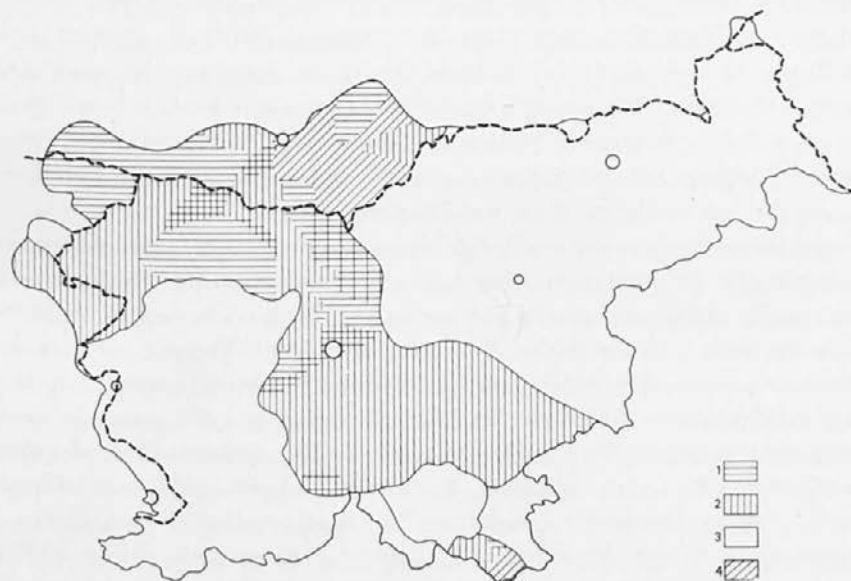

Metatonija v lokativu plurala; tip bratih

1 področje brez metatonije; 2 področje z metatonijo; 3 področje brez intonacijskih opozicij; 4 ni podatkov.

matoxírji, púx, petelín (Podbela¹⁸); *brátrex, brátex, brátre* (Log pod Mangartom¹⁷); *brátrex, brátrex, brátre* (Trenta¹⁷); *brátax, brátmi* (Kobarid¹⁶);²³ *brátax, brátmi* (Livek¹⁶); *brátax, kuwáčax, brátma, kuwáčma* (Jezerca pri Drežnici¹⁷); *brátax, bráti* (Čiginj¹⁸, Zatoľmin¹⁸); *brátex, brátə* (Rateče¹⁶); *brátax, bráté* (Kranjska gora¹⁸); *brátax, pískrəx, mesárjəx, kuwáčəx* in *kuwáčəx, bráti, fánti, pískri, grêixi, kuwáči* in *kuwáči* (Dovje¹⁷); *brátax, fántəx, pərstəx, šəšéidəx*, možno je tudi *šəšéidəx, kuwáčəx*, možno tudi *kuwáčəx, pískrəx, mesárjəx, déjvoučəx, bráti fánti, déjvouci, pərstam, šəšéidami, mesárjami, kuwáči* in *kaváči* (Mojstrana¹⁷); *brátma* (Sr. vas¹⁶); *brátax, bráte* (Zasip pri Bledu¹⁸, Breg pri Zasipu¹⁸); *brátax, brátəm* (Radovljica¹⁸); *brátax, brátəm* (Tržič¹⁶); *brátax, fántəx, stóləx, brátəm* (Lom pri Tržiču¹⁸); *brátax, brátəm* (Ljubno¹⁸); *brá-*

təm (Preddvor¹⁶); *brátəx, fántəx, brátəm, stâršəm* (Kokra¹⁸); *brâtəx, brâtəm* (Cerklje¹⁶, Primskovo pri Kranju¹⁸); *brátəx, fántəx, brátəm, fántəm*, včasih se sliši lahko tudi *brâtəx, brâtəm* (Godič pri Kamniku¹⁷); *brátəx, brâtəx, petelínəx, učətəx, brátəm, učətəm* (Črna pri Kamniku¹⁸); *brátəx, brátəm* (Selca¹⁶); *brátəm* (Dražgoše¹⁶); *brâtəx, kmětəx, brâtəm* (Stražišče¹⁸); *brâtəx, brátəm* (Breg¹⁸); *brátəx, fántəx* (Polica¹⁸); *brátəx, brátəm* (Šenčur¹⁸); *brâtəx, brâtəm* (Smlednik¹⁸, Reteče¹⁸); *brâtix, fântix, brâtəm*

Metatonija v instrumentalu plurala; tip brati

1 področje brez metatonije; 2 področje z metatonijo; 3 področje brez intonacijskih opozicij; 4 ni podatkov.

(Zg. Senica pri Medvodah¹⁸); *brátəx, gréxəx, brátəm, bráti, gréxəm* (Verje pri Medvodah¹⁷); *brâtəx, brâtəm* (Gameljne^{18, 17}); *brátix, fántix, mesárjix, bráti, brátəm, fánti, mesárji* (Mengeš¹⁹, Domžale¹⁹); *brâtəx, brâtəm* (Dolsko¹⁸); *brâtəx, fántəx, gréxəx, mesárjəx, bráti, bráti, fánti, fánti*, arh. *brâtəm* (Laze¹⁷); *brátəx, brátix, bráti*, arh. *brâtəm* (Črnuče¹⁷); *brâtəm* (Dobrova¹⁶); *brátix, fántix, bráti, fánti* (Horjul¹⁶); *brátəm* (Polhov Gradec¹⁶); *brátix, brátəm* (Vrhnika¹⁸); *brátix, lŏncix, bráti* (Vrhnika¹⁷); *brâtəx, brâtəm* (Vnanje gorice²⁰); *fántəx, strícəx, krĕmpləx, pĕtkəx, fántəm, strícəm, krĕmpləm* (Vnanje gorice¹⁸); *brátix, brát* in *bráti* (Logatec¹⁶); *brâtəx, brâtəm* (Borovnica¹⁷); *brâtəx, stuŏləx, bráti* (Rakitna¹⁷); *brâtəx, brátix, bráti* (Begunje pri Cerknici¹⁷); *brâtəx, bráti* (Cerknica¹⁸); *brátəx, fántəx, brâtə, fántə* (Lipsenj pri Cerknici¹⁸); *brâ-*

tex, *brāte* (Stari trg pri Ložu¹⁶); *brātax*, *uočiatax*, *brāti*, *uočiatī* (Vrhnika pri Ložu¹⁸); *brātax*, *brāti* (Nova vas na Blokah¹⁷); *brātax*, *brātmə* (Dolenja vas pri Ribnici¹⁷); *brātax*, *fāntax*, *sosāidax*, *kovāčax*, *brātə*, *fāntə*, *sosāidə*, *kovāčə* (Ribnica¹⁷); *brātax*, *brātə* (Sv. Gregor¹⁷); *brātax*, *brāti* (Raščica¹⁷); *brātax*, *brāti* in *brātəm* (Ig¹⁷); *brātīx*, *brāti* (Hrastje pri Grosupljem¹⁸); *brātīx*, *brātīm* (Grosuplje¹⁸); *brātax*, *brātəm* (Rudnik¹⁷); *brātax*, *brātəm* (Studeneč²⁰, Janče²⁰); *brātax*, *sosēdax*, *brātəm*, *sosēdəm* (Sostro¹⁷); *brātīx*, *brātəm* (Zg. Brezovo pri Višnji gori¹⁸); *brātīx*, *brātīm* (Muljava¹⁷); *brātax*, *brātəm* (Ambrus¹⁷, Žužemberk¹⁷, Dobrnič¹⁷, Mirna¹⁷, Št. Rupert¹⁸); *brātax*, *kōtlex*, *brātəm*, vendar tu nekoliko nesigurna intonacija (Mokronog¹⁷); *brātax*, *brātəm* (Novo mesto¹⁸); *brātex*, *brāti* (Stari trg ob Kolpi¹⁶); *brātex*, *brāti* (Predgrad ob Kolpi¹⁸); *brātex*, *brāti* (Dragatuš¹⁶); *brātīx*, *brāti* (Dragovanja vas¹⁸); *brātex*, *brāti* (Golek pri Dragatušu¹⁸); *brātex*, *brāti* (Sela pri Dragatušu¹⁷).

Na področju brez intonacijskih opozicij je v lokativu in instrumentalu plurala še manj metatonij kot v genitivu plurala. Reflektne metatonirane oblike ima moščanski govor pri Brežicah¹⁹: *brātīx*, *brāti*^{23a}; enako je tudi v Adlešičih v Beli krajini¹⁶: *brāti*. Drugod ne poznam ostankov metatonij: ²⁵ *brātex*, *brāti* (Griblje¹⁸); *brāti* lokativ in instrumental (Preloka¹⁶); *brāti* loc. in instr. (Preloka¹⁸); *brātīx* loc. in instr. (Grm pri Podzemlju¹⁸); *brātīh* (Ormož²¹); *brātīx*, *brāti* (Videm ob Ščavnici¹⁷); *brātai*^{22a}, *urēxai*, *dēdēkai*, *brātami*^{23a}, *urēxami*, *dēdēkami* (Gomilice¹⁷); *brātai*, *brātami*^{23a} (Nedeljica¹⁸); *brātai*, *brātame*^{23a} (Križevci v Prekmurju¹⁶, Gornji Petrovci¹⁸). Nemetatonirane so tudi oblike *brātai*, *brātame* (Markovci¹⁶); *brātāi*, *brātāmi* (Górica¹⁸), ker so podaljšane v zadnjem času.

Teritorialna razširjenost metatonij je bila tu ugotavljana v glavnem na osnovi besede *brat*, ker za večino krajev nimam drugih podatkov. Slika se bistveno ne bi spremenila, če bi bilo upoštevanih povsod po več primerov. V dialektih se precej enako obravnavajo vsi primeri, le na področjih z mešanjem in v bližini mej metatoniranih in nemetatoniranih oblik je lahko pri posameznih primerih različno obravnavanje. Zlasti dobimo na teh področjih včasih manj metatonije pri primerih, ki imajo že v nominativu singulara dolg akut; tj. pri primerih z novim akutom (tip *kovač*) ali s starim akutom v nezadnjem zlogu (tip *delavec*). Nekoliko več metatonije je tudi v stalnih prislovnih zvezah (npr. *po prstih je prišel*).

Izguba metatonij v genitivu plurala je najbrž že precej stara. Ne samo, da je že v prejšnjem stoletju ne pozna več Valjavce (ki jo v

lokativu in instrumentalu še ima), ampak tudi razmeroma zelo strnjeno ozemlje in izoglose, ki potekajo po ostrejših narečnih mejah, kažejo na to. Seveda pa je nekoč tudi gorenjsko-koroško področje imelo metatonijo v genitivu plurala. Na to jasno kaže ohranjeni koroški arhaizem *orēx* »orehov«. Izguba metatonij v lokativu in instrumentalu plurala pa mora biti zelo mlada: nastopa prav v najnovjšem času. Na to kaže velika razčlenjenost in skoraj lokalno menjavanje obeh možnosti. Izoglose se ne pokrivajo s kakimi drugimi starejšimi izoglosami ali narečnimi mejami. Večkrat najdemo v istem govoru celo dubletne oblike. Vzroki za odpravljanje metatonij so verjetno v glavnem v težnji po izenačevanju, deloma pa tudi morfološki (zaradi prevzemanja končnic po *a*-jevski fleksiji, ki v teh sklonih nima metatonije).

Po skicah vidimo, da se pri Ljubljani stikajo metatonirane in nemetatonirane oblike. V govoru izobražencev se mora odražati to narečno stanje. Do neke mere anketa to potrjuje. Toda izobraženci v knjižnem jeziku večkrat tudi spreminjajo narečne intonacije. Za ugotavljanje govora izobražencev sem anketiral iste ljudi kot za članek Akcentske variante I²⁸. Zanimivo je, da je v govoru anketirancev velika nestabilnost glede intonacij v obravnavanih sklonih. Jasno je, da je vzrok za to v odmiranju metatoniranih oblik. Odmiranje metatoniranih oblik se pojavlja, kot smo videli, deloma v dialektih, v govoru izobražencev pa se deloma pojavlja tudi pri tistih, ki so doma z ozemlja, kjer je metatonija dosledno izvedena. Na razmeroma hitro odmiranje metatonije kaže tudi dejstvo, da je v govoru izobražencev metatonija pogostnejša pri frekventnih besedah (npr. *brat*, *prst*) kot pri manj frekventnih (npr. *rak*) ali celo pri isti besedi pogostnejša v frekventnejšem pomenu oziroma zvezi (npr. *kovač* v pomenu denar in v pomenu obrtnik). Različno se vključujejo v metatonijske kategorije posamezne besede, ki v knjižnem govoru spremenijo glede na narečje končnico ali akcentsko mesto ali kvaliteto naglašene vokala, to se pravi, ko opuščajo npr. oblike *stolôv*, *stoléh*, *stolmî*; *lônc* (gen. pl.), *lôncih*, *lôncih*, *loncêh*; *kôn-cih*, *koncêh* pa tudi *brâtah*, *brâtami* ipd. Kaže, da se bodo metatonije čedalje bolj omejevale na prislovne zveze — podobno kot sprememba akcentskega mesta (oz. kot rezultat dveh pojavov vokalne kvalitete) pod vplivom predloga pri cirkumflektiranih samostalniki (tip *zobê* : *na zôbe*, *rokê* ali *rôke* : *na rôke*, kadar se po njih prislovno vprašujemo).²⁹ V prislovnih zvezah ima metatonija vsekakor še bodočnost, saj se tu

²⁸ Glej SR XVIII, 1970, 13–14. Tam so tudi podatki o anketirancih.

²⁹ Glej Rigler, JiS II 1956/57, 306.

cirkumfleks širi celo v take zveze, kjer ga prvotno ni bilo (npr. *na kmête* »na deželo«, *na pr̄ste*, *za m̄izo*).³⁰

Podatki, ki sem jih dobil z anketo, so prikazani v razpredelnici. Znak — pomeni, da v obliki ni metatonije, znak + pa, da je oblika metatonirana. Če je ob znaku še zvezdica *, pomeni, da se anketirancu ne zdi nemogoča tudi nasprotna oblika.

	Ba	Cm	Dm	Dv	Jm	Jn	Jh	Ki	Ld	Lt	Mj	Mv	Nv	Pb	Rj	Ss	Sr	Te	Zj	Zf
bratov	+*	-*	+*	±	+	-	-	+	-	-	+	-	+*	+	+	+	+*	-	+	+
rakov	+*	-	±	-	+	-	-	+	-	-	+	-	+*	-*	+	+	-*	-	+	+
kmetov	±	±	+*	±	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-*	+	+	±	-	+	+
prstov	+	+	+*	+	+	-	-	+	-	-	+	-	+	+	+	+	+*	-	+	+
sosefov	+*	±	-*	+	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-*	-	+	+
stolov	-	±	±	±	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	±	-	-	+	+
žepov	-	±	±	±	+	-	-	+	-	-	+	-	+*	-*	+	±	-	-	+	+
kovačev ³¹	±	±	±	±	+	-	-	+	-	-	+	-	±	-	+	+	±	-	+	+
kovačev ³²	+	±	+	+	+	-	-	+	-	-	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+
delavcev	-	-*	-*	±	+	-	-	+	-	-	+	-	±	-	+	+	-	-	+	+
loncev	-	±	+	+	+	-	-	+	-	-	+	-	+	±	+	+	-	-	+	+

V narečjih je v lokativu in instrumentalu plurala več metatonij kot v genitivu plurala. V govoru izobražencev pa se pri tistih, ki so s področja z metatonijo v vseh treh pluralnih sklonih, metatonija bolj izgublja v lokativu in instrumentalu kot v genitivu. S tem se nekako izenačuje frekvenca metatonij v vseh treh sklonih, in je pri normiranju tonemskega naglasa v knjižnem jeziku upravičeno enako obravnavanje vseh treh sklonov.

	Ba	Cm	Dm	Dv	Jm	Jn	Jh	Ki	Ld	Lt	Mj	Mv	Nv	Pb	Rj	Ss	Sr	Te	Zj	Zf
bratih	+	+	±	+	+	-	-	+*	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	±	+
rakih	+	-	-	+	-	-	-	-*	-	-	+	-	-	-	±	+	-	-	-*	+
kmetih	+*	±	+	+	+	-	-	+	-	-	+	-	-*	-	+	+	-	-	±	+
prstih	+	±	+	+*	+	+*	-	+	+	-	+	+	+	-*	+	+	+*	-*	+	+
sosefov	+*	-	-*	-	+*	-	-	+*	-	-	+	-	-*	-	+	+	-	-	±	+
stolih	-	-*	+	±	+*	±	-	±	-	-	+	-	-*	-	+*	±	-	-	+*	+
žepih	-	±	+	+	+	±	-	+	+	-	+	-	+	-	+	±	-	-	+*	+
kovačih ³¹	±	±	±	-	+*	-*	-	+	-	-	+	-	-	-	+	+	±	-	-*	+
kovačih ³²	+	±	+	±	+*	-*	-	+	-	-	+	-	-	±	+	+	+	-	-*	+
delavcih	-	-	-*	-	±	-	-	+*	-	-	+	-	±	-	+	+	-*	-	-	+
loncih	-	-*	±	+	±	-	-	+	-	-	+	-	-	-*	±	+	-	-	±	+

³⁰ Glej Rigler, JiS XI, 1966, 26.

³¹ V pomenu obrtnik.

³² V pomenu denar.

V tej razpredelnici niso upoštevane stalne prislovne zveze tipa *živi na kmetih, hodi po prstih* ipd.

	Ba	Cm	Dm	Dv	Jm	Ja	Jh	Ki	Ld	Lt	Mj	Mv	Nv	Pb	Rj	Ss	Šr	Te	Zj	Zf
brati	+	-	+	+*	+	-*	-	+	-	-	+	-	+	-*	+	+	-*	-	±	+
raki	+	-	±	-	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	-	-	+
kmeti	+*	±	+*	+*	+	-	-	+	+	-	+	-	±	-	+	+	-	-	+	+
prsti	+	+	+	+*	+	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	±	±	+	+
sosedi	+*	-	-*	-	+*	-	-	+	+	-	+	-	-*	-	+	+	-*	-	+*	+
stoli	-	-	±	-	+	-	-	+	-	-	+	-	±	-	+	+	-	-	+	+
žepi	-	±	±	+	+	-	-	+	+	-	+	-	+*	-*	+	+	-	-	+	+
kovači ³¹	-*	-	-	-	+*	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+	+	±	-	-*	+
kovači ³²	+	-	±	+	+*	-	-	+*	-	-	+	-	-*	±	+	+	+	-	-*	+
delavci	-	-	-*	-	+	-	-	+	+	-	+	-	±	-	+	+	-	-	-*	+
lonci	-	-*	+	±	±	-	-	+	+	-	+	-	+	-*	±	+	-*	-	±	+

Če bi mehanično upoštevali rezultate ankete, bi za knjižno normo morali določiti metatonirane oblike na prvem mestu. Toda to bi vendarle ne odražalo povsem realnega stanja, ker je med anketiranimi sorazmerno več ljudi, ki izhajajo iz dolenske kot iz gorenjske narečne osnove. Zato rezultatov ankete ni mogoče enostavno seštevati. Večje število anketirancev z dolensko osnovo pa je opravičljivo zato, da se bolj pokaže smer razvoja pri kultiviranem govoru, kajti Dolenjci so jezikovno bolj prilagodljivi od Gorenjcev, ker ima njihova domača govorica bolj neknjižni, narečni karakter.

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется метатония в род, мест. и твор. падежах множ. ч. акцентированных существительных мужского рода (тип *brat*). В словенских диалектах менее всего распространена метатония в род. п. множ. ч. Она ограничивается, главным образом, доленскими, присочскими и венецианскими говорами. Более распространена метатония в мест. и твор. падежах, однако территориально и в этих падежах она не покрывается. В Каринтии мы находим больше метатонии в твор. п., то же самое в Присочье и в крайних западных пределах доленского диалекта, а в Горенской чуть побольше в мест. падеже. Первоначально метатонии были расширены повсюду, что показывает архаический каринтийский род. п. множ. ч. без окончания, где метатония лексикализованно еще сохранилась. Исчезновение метатонии в род. п. множ. ч. является старше, чем в мест. и твор. п. множ. ч., где происходит в последнее время. Это доказывают нам изоглоссы, которые при род. п. захватывают более сомкнутую территорию и зачастую проходят по более старым диалектным границам, а при мест. и твор. падежах обе возможности меняются почти локально. При Любляне

соприкасаются метатонированные и неметатонированные формы, что отражается также в речи интеллигенции. Интересно, что в речи интеллигенции преобладает большая нестабильность, что касается интонации в исследованных падежах. Причина — отмирание метатонированных форм. Среди интеллигенции метатония частично исчезает у тех лиц, которые происходят с территории, где метатония последовательно проведена, а именно более в мест. и твор., чем в род. падеже. Она исчезает больше также у менее частотных слов, чем у более частотных. По-видимому, метатонированные формы будут все более ограничиваться адverbialными словосочетаниями. В литературном языке в этих падежах при тонемной акцентуации возможны дублиеты: неметатонированные формы на первом и метатонированные на втором месте.